

УДК 34.341.342

РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА В ХІХ СТОЛІТТІ

Пилипчук О.О., канд. іст. наук

(Державний університет інфраструктури та технологій)

У статті висвітлено основні аспекти розвитку права в Європі у ХІХ столітті. Показано значення позитивного права для формування демократичного правового суспільства. Відображено трансформацію старих галузей права – цивільного і кримінального і виникнення нових, зокрема трудового, соціального, адміністративного, сімейного.

Ключові слова: європейське право, позитивне право, індустріалізація, лібералізм, демократичне суспільство.

З початком ХІХ ст. правова ситуація у європейському суспільстві кардинально змінилася. Причиною стали швидкі темпи розвитку індустріалізації. Відкриття нових джерел енергії і активне машинобудування ознаменувало перехід від мануфактури до промислового виробництва. Першою провідною країною, де власне у 60-х рр. ХVІІІ ст. і розпочалась промислова революція, стала Англія – батьківщина капіталізму як засобу організації виробництва, промисловість якої розвивалась навколо видобувних галузей.

Поступово, вже в 20-х рр. ХІХ ст., ця тенденція поширилася на Францію і Бельгію. А після того, як у 1834 р. було створено Німецький митний союз – перейшла на регіон Німеччини. В Східну Європу, зокрема в Російську імперію, індустріалізація прийшла на 100 років пізніше за Англію – у другій половині ХІХ ст. Через те, що європейське суспільство отримало принципово новий формат розвитку, стали з'являтися невідомі до того правовідносини, тому до старих правових галузей, таких як цивільне і кримінальне право, приєднались новостворені [1].

Важливим аспектом цього розвитку стали засоби зв'язку та інфраструктури. У ХІХ ст. провідні країни Європи стали прикладати багато зусиль для того, щоб підняти рівень освіти свого народу. Окрім основних знань (письмо, читання, рахування) в школах розпо-

чали викладатися такі предмети як географія, історія, природознавство, чим значно розширювався світогляд учнів. Суспільство потроху ставало освіченим, а значить, що засоби масової інформації набули важливого значення, адже вони стали доступні кожному. Розвивалось будівництво залізниць і пароплавів, пізніше автомобілів і літаків, в результаті чого виникла така галузь як транспортне право [2].

На початку ХІХ ст. в європейських країнах відбувався глибокий радикальний процес соціальних змін, який вивів Європу на принципово інший рівень розвитку. Стало формуватись позитивне право, яке за своїм характером стало вираженням демократичних ідей ліберальної правової держави. З'явилися формальні правила створення, зміни і відміни норм права, які стали обов'язковими не тільки для громадян країни, а й для представників влади. Так з'явилися початки правової етики. Норми позитивного права все більше ставали офіційними джерелами права, що сформувало поняття законного юридичного позитивізму, принципи якого свідчили, що в якості загальнозживаних правових норм потрібно визнавати лише норми позитивного права.

Засновником *юридичного позитивізму* став відомий англійський юрист Дж. Остін (1790–1859), який у своїх наукових працях показав роль парламенту в законотворчому процесі. Він

вважав, що за допомогою тільки позитивного права можна сформувавши єдину загальну систему правового регулювання держави. Так, в сфері державної влади з'явилися професійні укладачі законів, а політика взяла на себе весь вантаж законодавчої і законотворчої діяльності.

Саме Дж. Остін принципово розділив поняття «право» і «мораль», і визначив роль кожного з них у життєдіяльності людського суспільства. На сьогоднішній день ці два терміни у праві є чітко розділеними. Мораль – поняття значно ширше, ніж право, і не завжди норми моралі стають нормами права [3].

Активний розвиток індустріалізації вимагав реформування правової бази і створення принципово нового законодавства, адже з'явилися нові типи правовідносин, які вимагали правового регулювання.

У *цивільному праві* принципи природного права, розвинуті в епоху Просвітництва, вплинули на розвиток права власності, що стало стартом для активного розвитку капіталістичних відносин в Європі.

Розвиток позитивного права вдосконалював цивільний процес. В першу чергу було скорочено його тривалість, заборонено залучення адвоката, обмежено свободу договорів і права власності, дозволено державне втручання в соціальну політику, суддю було наділено більшими повноваженнями – можна сказати, що він здійснював більш активне ведення процесу.

Таким чином, цивільне право отримало вдосконалений процес, де цивільні питання вирішувались відносно дешево і швидко [4].

Не обминули реформи і апарат управління з його розгалуженою бюрократією. Так з'явилося *адміністративне право*, адже управління мало базуватись на законі. Взаємовідносини, в яких одна сторона обов'язково була представником держави, а друга – приватною особою, потребували чітко визначеного правового поля.

Так з'явилися чиновники, які за походженням переважно були представниками буржуазії і дворянства, і стали представниками влади. Вони слухняно виконували приписи керівництва і стали сполучною ланкою між державною владою і населенням.

З часом адміністративний апарат в кожній провідній країні Європи розростався, чиновників ставало все більше і з часом вони перетворилися у важливу політичну силу, яка формувала буржуазну правову державу сучасного типу. Чиновники отримували освіту в університетах і нерідко юридичну. Тому «буква закону» відігравала в їх діяльності важливе значення, що давало їм можливість будувати основи суспільного порядку у державах капіталістичного типу. З'явилися адміністративні суди, у яких приватні особи судилися з державною владою, безліч державних органів управління, на яких зростали демократичні принципи парламентських держав [5].

Індустріалізація ставила перед суспільством нові правові проблеми і вимагала нових правових рішень. З'явилися такі нові прошарки населення як пролетаріат і промислова буржуазія, взаємовідносини між якими, зазвичай, будувались в межах великих підприємств. Формувалась капіталістична система виробництва. Велика кількість робітників, які перейшли із сільського господарства на підприємства, під впливом ідей епохи Просвітництва вимагала захисту своїх прав і свобод. Так утворилися нові галузі права – *трудова і соціальне*. Виникли вони через велику соціальну напруженість між працівниками і керівниками. В різних країнах це питання вирішувалось по-різному. Але основою всього став загальний поділ політичних течій на три основні напрями: консерватизм, лібералізм і соціалізм.

Представники *консервативного напрямку* на чолі з керівниками провідних європейських країн О.фон-Бісмарком (Німеччина), Б. Дізраелі

(Англія), Наполеоном III (Франція) були затятими прихильниками звичного патріархального устрою із поділом суспільства на стани і монархом на чолі країни. Вони були людьми глибоко віруючими і вважали, що людині потрібне керівництво. Першочергово вони були проти такої форми правління, як республіка, але з часом, коли ліберали стали перемагати, консерватори погодились на створення конституцій і парламентів. Погляди консерваторів базувались на вченні Платона про те, що інтереси держави важливіші за особисті.

Вони підтримували *теорію організму*, згідно якої попередники, нащадки і люди сучасності створюють один організм. І ті, що живуть у сучасності, зобов'язані берегти і шанувати здобутки попередників і піклуватись про інтереси тих, хто прийде у майбутньому. Теорія організму узаконила інститут власності і спадкування.

Консерватори позитивно підтримували ідеї соціального захисту і соціального забезпечення робітників з метою збереження своїх владних позицій. Вони вважали, що саме за допомогою соціальних гарантій робочий народ можна тримати під контролем і зберегти станове суспільство [6].

Розвиток *ліберальних ідей* кінця XVIII ст. зародився в Англії, де його теорію розробляли такі відомі вчені як І. Бентам, А. Сміт, Дж. Мілль, Г. Спенсер, і знайшов своє відображення у промисловості і народному господарстві. Поява великого капіталу, великих підприємств, акціонерних компаній обумовлювалась, в першу чергу, завдяки розповсюдженню ідей про безмитний торговий обмін. До кінця XVIII ст. кожна країна захищала власне виробництво завдяки великим митам. На початку XIX ст. було втілено в життя ідею про те, що кожна країна має сконцентруватись на тих видах виробництва, для яких у неї були найкращі природні ресурси. Таким чином, не було необхідності вводити високі мита. Формувався єдиний

європейський ринок, який приносив користь усім.

Європейські країни позитивно сприйняли і розвивали цей принцип. Перший крок до створення загального економічного простору в Європі було зроблено в середині XIX ст. в Німеччині, коли було засновано Німецький митний союз, який працював між німецькими державами у рамках вільної торгівлі, і став важливим кроком вперед у питанні політичного об'єднання Німеччини, яке відбулось у 1871 р. під керівництвом відомого німецького політика О. фон-Бісмарка [7].

Лібералізм, як течія, сформувався на ґрунті радикальних ідей Просвітництва, в умовах активної індустріалізації в I половині XIX століття. Буржуазія вимагала відміни станових привілеїв і запровадження соціальної справедливості, ідея про яку ґрунтувалась на вченні про природне право. Так з'явилися такі поняття, як рівність перед законом, вільна конкуренція та інші. Таким чином, лібералізм став політичною течією, яка висловлювала інтереси промисловості і торгівлі.

Лібералісти були переконані, що для суспільства буде найкращим стан, при якому кожний індивід матиме змогу максимально задовольнити свої інтереси завдяки вільній конкуренції на ринку. Вільний ринок мав бути осередком, навколо якого базуватиметься «щасливе» капіталістичне суспільство. А ще краще, вільний від державного втручання ринок. Вони вважали, що людина має вміти сама себе вільно оцінювати, щоб якомога краще продати себе на ринку праці капіталістам. Ґрунтуючись на вченні про природне право, ліберали ратували за свободу, але її поняття носило досить специфічний характер – кожний мав свободу допомогти собі сам.

Не бажаючи залучати державну владу до проблем економіки, лібералісти були проти усіляких соціальних допомог, гарантій і дотацій. Вони не сприймали ні консерваторів із їх ста-

новими привілеями, ні соціалістів, з їх неосвіченими і небезпечними, на їх думку, представниками.

Саме через те, що в центрі лібералістичної доктрини стояв індивід, ця ідеологія прагнула до розвитку приватної власності. *«Нескладно знайти пояснення тому, що дві соціальні групи – буржуазія і робітники, які жили поруч в одному суспільстві, могли мати настільки діаметрально протилежні уявлення про центральний правовий інститут... Для буржуазії чітко оформлене і широке право власності було необхідно основою ринкового господарства, в якому вона діяла. Для робітників, які не мали заснованого на власному досвіді розуміння функцій права власності і самі, як правило, володіли убогим рухомим майном, природно було розуміти право власності як класову вигадку з метою позбавити результатів їхньої праці»* [8, С. 287]. Звичайно, робітничий клас, який в умовах важкої роботи не бачив результатів своєї праці, вимагав зміни так званих «правил гри».

Лібералісти вважали, що життя людини – це найбільша цінність і завдання держави полягає в тому, щоб його захистити, забезпечити права і свободи. Вони будували свою політичну течію на ідеях Аристотеля, який вважав, що держава має бути зручною для життя індивіда. Найяскравішим прикладом закріплення ліберальних ідей у нормативно-правових актах є правова норма в Декларації незалежності США, у якій сказано, що кожна людина має право бути щасливою [9].

Індустріалізація створила ще один клас населення, принципово новий і самобутній – пролетаріат. В його рамках і інтересах було розвинуто третю політичну силу – соціалізм, який став вираженням поглядів і інтересів звичайних робітників, тобто трудових мас.

На початку XIX ст. ситуація складалась таким чином, що робітники, які переважно працювали в аграрній сфері виробництва, стали переходити у великі міста для роботи на підприємствах. Усі

вони проживали в бідних районах, у злиднях, працюючи з ранку до ночі, без усіляких соціальних гарантій, допомог і захисту. Але їх величезною перевагою була їх кількість. Перебуваючи в одному великому колективі таких же ж людей, кожний з них відчував відповідну силу і підтримку. Відчуваючи гніт і нещадну експлуатацію з боку промисловців вони стали вимагати соціальної справедливості. Вони хотіли не тільки рівності перед законом, а взагалі скасування усіх станів і привілеїв, тобто загальної соціальної рівності.

Саме у представників невдоволених існуючим суспільним ладом мас з'явилися перші принципи соціалізму, який дуже швидко сформувався у стійку ідеологію, і вимагав радикальних реформ з метою соціального і економічного вирівнювання. Серед освічених представників інтелігенції з'явилося багато теоретиків соціалізму, серед яких найпопулярнішим і найвідомішим став німецький філософ, економіст і суспільний діяч К. Маркс. Його вчення, яке згодом отримало назву «марксизм» базувалось на теорії історичного розвитку людства. Він стверджував, що людство поділено на соціальні стани ще з давніх часів і крокує до того, щоб багаті стали ще багатшими, а бідні – ще біднішими. І для останніх є лише один вихід з цього «порочного кола» – взяти владу у свої руки і втілити у життя принцип соціальної рівності. При цьому відкидалися усі принципи природного права, наприклад права власності. Звичайно, що для робітничого класу такі постулати стали єдиним правильним виходом із скрутною ситуації [10].

На нашу думку, важливим мінусом марксистської доктрини була сама теоретична природа даної ідеології. На папері і на словах це виглядало дуже красиво і заманливо, але К. Маркс прорахував саме в тому, що не взяв до уваги саму природу людини як біологічного виду, як хижака. Тому ніхто не звернув увагу на те, що з часом у соціальному суспільстві полізуть наверх такі

неписані закони, що перемагає сильніший, що людина завжди хоче мати більше, ніж має, що бути багатим – добре і приємно, що не всі люди однакові за природою і рівнем розвитку і так далі.

Усе це було прекрасно продемонстровано і доведено на практиці доктриною ленінізму, яка офіційно носила назву «комунізм». І якщо К.Маркс вважав, що з капіталістами можна домовитись, і що найважливіше, їх можна перевиховати, то В.Ленін був переконаний, що від правлячих класів аристократії і буржуазії потрібно повністю позбавлятися самими радикальними методами. Тобто повністю ліквідувати контрреволюційні класи. В. Ленін закликав до встановлення жорсткої диктатури пролетаріату і наголошував, що для досягнення даної високої мети можна і потрібно використовувати будь-які методи, якими б жорстокими і антигуманними вони не здавались [11].

Крім того ідеї К. Маркса було розвинуто зовсім під іншим кутом зору соціал-дарвіністами. Грунтуючись на наукових працях англійського вченого-натураліста Ч. Дарвіна, соціал-дарвіністи спричинили боротьбу між людьми, націями, расами, народами за першість, за визнання бути найкращими. Так у Європі у I половині XX ст. з'явились такі течії як фашизм і нацизм із всіма їх сумними наслідками [12].

Таким чином, добродійні, на перший погляд, наміри і погляди К. Маркса були трансформовані і перекручені самим непередбачуваним чином.

Ці три основні течії мали одну спільну рису. Вони, без допомоги релігії, об'єднували великі маси населення і розвивались у своєму власному специфічному середовищі.

Протягом XIX ст. контакти між представниками цих соціальних груп були дуже малими. Вони неохоче йшли на контакти і перемовини. Буржуазія сприймала соціальні вимоги пролетаріату як небажання працювати, натомість як пролетаріат бачив головною метою діяльності буржуазії ба-

жання швидкого і безмежного збагачення і наживи. Основна боротьба за владу і сфери впливу протягом XIX ст. відбувалась між лібералами і консерваторами. Соціалізм, як важлива політична сила, сформувався тільки наприкінці XIX століття. Звичайно, що ці перші дві течії були яскравими противниками соціалізму. Різниця між ними полягала лише в тому, що консерватори прагнули захищати малозабезпечені верстви населення за допомогою методів соціального захисту від, можна сказати, лібералів-буржуа, які максимального і нерідко безсовісно використовували 100% ресурсів своїх працівників. І така тенденція зберігалась аж доти, доки пролетаріат не сформувався у найбільшу політичну силу, клас-гегемон, а соціалізм не висунув на політичну арену свої власні вимоги і положення.

Таким чином, у XIX ст. буржуазія стала формувати свої виробництва у підприємства, як правову форму економічного життя, стала власницею засобів виробництва. А робочий клас, у свою чергу, організувався у партії і профспілки. І якщо в країнах Східної Європи, через недалекоглядність влади і аристократії, на довгі роки переміг соціалізм, то країни Західної Європи змогли зберегти капіталістичну форму організації суспільства через поступливість іншим прошаркам населення. Було створено баланс між політичними і економічними сферами впливу на суспільство, взаємовигідні умови співіснування між капіталом і працею. І величезне значення у цьому процесі відіграло саме законодавство в сфері охорони праці, соціального страхування, трудових і колективних договорів, які стали визначали інтереси як самого працівника індивідуально, так і колективу трудящих, а також умови взаємовідносин між працівниками і власником підприємства. Ось у таких непростих, нерідко суперечливих умовах, формувалось трудове і соціальне право, як нові правові інститути європейського суспільства [13].

Офіційно поява трудового права як галузі, в історії права пов'язується з появою першого колективного договору у 1896 році. Цей вид організації правовідносин дуже швидко набув популярності, і вже в 1913 р. у Німеччині було укладено 12 369 колективних договорів, які охоплювали 1 845 тис. осіб, на 193 760 підприємствах [8, С.351].

На початку XIX ст. з'явилося і таке поняття як «соціальна політика», і яке згодом сформувало цілу галузь під назвою «соціальне право». Таку назву нової галузі було запропоновано німецьким вченим, професором історії права і цивільного права О. фон-Гірке ще у 1868 році.

Було створено низку нормативно-правових актів, які регулювали питання соціального забезпечення робітничого класу. Так, в Англії вже в 1804 р. з'явився закон про захист праці дітей, який обмежував обсяг робочого часу для дітей віком від 9 до 16 років, і взагалі заборонив працю дітей віком до 9 років. У 1847 р. з'явився закон з охорони праці, положення якого стали основою сучасного права соціального забезпечення. У Німеччині в 1839 р. також вийшов закон про працю дітей, який обмежив працю осіб віком від 9 до 16 років 10-ма годинами на добу, крім того, дітям було заборонено працювати вночі і по неділях.

За прикладом Англії і Німеччини подібне законодавство почало розповсюджуватись по всій Європі, що у другій половині XIX ст. призвело до формування більш якісного і детального законодавства у сфері праці, особливо праці дітей та жінок, яке також регулювало питання робочого часу, захисту від нещасних випадків на виробництві, гарантій заробітних плат [14].

Наприкінці XIX ст. у Німеччині вийшла низка законів, які стали попередниками сучасного законодавства про працю: «Про страхування через хворобу» (1886), «Про страхування від нещасних випадків» (1887), «Про пен-

сійне страхування» (1889), «Про охорону праці» (1891).

Таким чином, консерватори намагались схилити на свою сторону представників робітничого класу і завоювати у них авторитет. Загальна індустріалізація в економічній сфері і гуманізм в соціальній сформували цілий правовий напрям діяльності держави, у якому норми формувались на основі природного права людини на допомогу і захист. І це було вірно. Адже кожний розсудливий представник великого капіталу або підприємець розумів, що з метою отримання максимального прибутку із робочим класом потрібно вміти домовлятися.

Зростання темпів індустріалізації, розвиток міст і збільшення кількості населення призвели до появи такого поняття, як «організована злочинність» з такою характерною рисою як насильство.

Складні умови проживання робочих мас стали гарним ґрунтом для зростання злочинності. Саме у XIX ст. теоретики кримінального права усвідомили, що деструктивне середовище може стати осередком, де злочинність діє за принципом небезпечної хвороби. Усе це стало точкою відліку для формування нових принципів **кримінального права**.

Велике значення, можна сказати навіть фундаментальне, у цьому процесі зайняла *теорія відплати* відомого німецького філософа І. Канта (1724–1804). У своїй науковій праці «Метафізичні начала юриспруденції» (1797) він висловив думку про те, що єдиною метою покарання може бути лише відплата за злочин. Зокрема, він був проти того, щоб покарання розглядали у якості залякування державою своїх громадян. У відплаті він бачив здійснення балансу і був переконаний, що вона має відповідати скоєному злочину [15].

Ця теорія поклала початок науковій розробці питання відповідності злочину і кари. Так, було розроблено

інститут покарання, де до кожного виду злочину було застосовано свій вид покарання, і усе це закріплено на законному рівні. Основним видом покарання було позбавлення волі, яке мало для кожного злочину свій встановлений термін.

Але теорія І.Канта нічого не мала спільного з практичною стороною справи. Тому в Європейському суспільстві у 70-х рр. ХІХ ст. з'явилися дві нові школи в кримінальному праві, які докорінно змінювали погляд на теорію кримінального права і, звичайно, на її практичне застосування.

Першою такою течією стала *антропологічна школа* Ч. Ломброзо, який вперше в кримінальному праві висловив твердження, що досліджувати потрібно не злочин, а особу злочинця. Він був переконаний, що злочинцями народжуються, і що за морфологічними ознаками людини можна визначити злочинця. Ч. Ломброзо провів безліч досліджень і представив науковому співтовариству масштабний систематичний матеріал, згідно якого ті чи інші злочинці мали свої характерні морфологічні особливості.

Але його теорія мала один величезний недолік. Вона була бездоказовою і не мала зворотної дії. Так, не можна було стверджувати, що якщо людина має відповідні морфологічні риси, то вона обов'язково є злочинцем. Тому антропологічна школа, на постулатах якої було сформовано науку «френологію», проіснувала недовго, і в історії науки була зарахована до переліку псевдонаук [16].

Друга школа кримінального права – *соціологічна*, була більш життєздатною. Її засновником став австрійський юрист-криміналіст, професор Ф. фон-Ліст (1851–1919). Він висунув ідею про те, що європейським країнам не-

обхідна спільна координація дій правоохоронних органів з метою боротьби із злочинцями, які, для того, щоб уникнути покарання, втікали до інших держав. Так, за участі Ф. фон-Ліста було створено Міжнародну спілку криміналістів. А в 1893 р. він висунув ідею створення загальної організації, яка б займалась цими питаннями. На сьогоднішній день ця організація відома у світі під назвою «Інтерпол».

Представники соціологічної школи кримінального права бачили причини злочину в соціальних умовах життя злочинця. Вони були переконані, що із злочинцем марно боротись, поки він буде перебувати у деструктивному середовищі. І що можна попередити злочинність відповідним чином впливаючи на суспільство. Соціологічна школа мала успіх у науковому співтоваристві і досі розвивається [17].

У 1982 р. на основі таких положень американськими соціологами було сформовано кримінологічну *теорію розбитих вікон*, згідно якої дрібні правопорушення розглядалися як індикатор криміногенної ситуації в регіоні, що впливало на рівень злочинності в цілому. Теорія отримала таку назву через те, що в суспільстві існує чітка думка про те, що якщо у будівлі розбите одне вікно, і його не ремонтують, то згодом у будівлі усі вікна будуть розбиті. Прихильники цієї теорії вважають, що психологія людей сформована таким чином, що поняття «допустиме порушення» впливає на свідомість людини у прийнятті рішення скоювати правопорушення або ні. А в атмосфері нетерпимості навпаки є можливість запобігання правопорушенням і їх рецидивам [18].

Кримінальна наука, як і будь яка інша, має свої принципи, на яких базуються її погляди. Так, один із найва-

жливіших її принципів є *принцип законності*, який був сформований у XIX ст. з двох принципів римського права: *nulla poena sine lege* (немає покарання без закону) і *nullum crimen sine lege* (немає злочину без закону). Принцип законності чітко окреслював норми права і визначав людей, які можуть їх тлумачити і використовувати. Таким чином, він, в першу чергу, обмежив суспільство від свавілля суддів і державної влади. Одноосібне прийняття рішення суддею на свій розсуд, яке ґрунтувалось переважно на принципах звичаєвого права, не покладаючись на закон, відійшло у минуле [19].

На початку XIX ст. розпочалось принципове формування положень кримінального права сучасного типу. Так, в перших кримінальних кодексах європейських країн стали з'являтися переліки злочинів і відповідних санкцій за їх скоєння. Право розвивалось завдяки кримінальній практиці, в результаті якої нові випадки з життя ставали прецедентами для нових правових норм.

Не можна не сказати кілька слів і про види покарання і методи їх застосування. В першу чергу, було значно обмежено використання смертної кари. Завдяки ідеям Просвітництва європейське суспільство прийшло до визначення, що смертна кара є негуманним видом покарання, і якщо не держава вирішує, коли людині народжуватись, то і не їй визначати, коли людині помирати. Смертну кару замінювали довічними каторжними роботами.

Стосовно засобів виконання покарання проблеми полягали саме в умовах утримання злочинців, які відбували покарання в загальних в'язницях. Цей метод був дуже неефективний, адже загальні в'язниці ставали осередком розповсюдження злочинності. І молоді злочинці, потрапа-

ляючи туди, заражалися нею як хворобою. Щоб вирішити цю проблему застосовувались різні методи. Наприклад, утримання злочинців в одиночних камерах, що дуже негативно впливало на психіку ув'язнених. Тому більш популярним і дієвим був *метод Обурна*, згідно якого ув'язнених залучали до спільної роботи, але при повному мовчанні, а решту часу вони утримувались в одиночних камерах.

В наступні десятиліття цей метод зазнав відповідних трансформацій. Суспільство шукало способи вирішення проблеми. Так, в Європі набула поширення програма виправлення злочинців. Але вона мала свій суттєвий недолік. Виявилось, що для більшості ув'язнених результат перевиховання був дієвим лише у стінах виправного закладу. Коли ж вони виходили на свободу і потрапляли у звичне для них середовище, то нерідко повертались до минулого способу життя за межами закону [20].

У кримінальному процесі живуча інквізиційна система у XIX ст. все ж таки поступилась місцем законному кримінальному процесу з встановленим обвинувальним характером, функції якого до XIX ст. виконував суддя. Обвинувачений отримав можливість захисту у суді.

Представники ліберальних поглядів епохи Просвітництва різко критичували існуючий кримінальний процес і брали за зразок англійський кримінальний процес із його інститутом свідків, судом присяжних, вільною оцінкою і перевіркою доказів, резюмуючими промовама адвоката і прокурора, а також гарантіями дотримання законності у кримінальному процесі.

В судовій системі став застосовуватись *принцип презумпції невинності*, який було закріплено у французькій

«Декларації прав людини і громадянина» після французької буржуазної революції кінця XVIII століття. Презумпція невинності є характерною ознакою саме демократичного суспільства і встановлює норму, згідно якої особу не можна вважати винною у скоєнні злочину, поки її вину не буде доведено у суді і закріплено обвинувальним вироком суду.

У сучасному європейському правовому полі Презумпцію невинності закріплено у Всесвітній декларації прав людини 1948 року. Але в тоталітарних державах, в державах третього світу, а також в тих, які живуть за мусульманськими законами презумпцію невинності й досі не внесено до переліку загальнообов'язкових правових норм.

Усе вищеописане заклало основи існуючої на сьогодні судової системи у кримінальному процесі із сформованим інститутом обвинувачення, захисту і, звичайно, самого судочинства.

Ідеї Просвітництва внесли значні зміни в питання і *сімейного права*, де, в першу чергу, актуалізувалось питання рівності чоловіка і жінки. Крім того, стали розвиватись положення про те, що шлюб має ґрунтуватись не на релігійній, а на цивільно-правовій основі, що давало можливість подружжю розірвати шлюб у будь-який час.

Звичайно, не всі європейські країни позитивно ставились до таких ради-

кальних змін. Там, де церква мала сильний вплив на населення (Іспанія, Італія, Португалія, Росія), досить довго зберігався старий патріархальний устрій, де дружина повністю підкорялась своєму чоловікові, який, як голова сім'ї, визначав як виховувати дітей, як вести домашнє господарство, в яких стосунках бути із суспільством та інше [21].

Як бачимо, XIX століття кардинально повернуло розвиток європейського суспільства у сторону появи і вдосконалення правовідносин у різних галузях суспільного життя, усе більші сфери якого вимагали правового регулювання. Нації стали розуміти, що тільки формування законного правового поля в країні може дати їм відповідний розвиток. Взаємовідносини як між звичайними людьми, так і між цілими станами все більш ускладнювались, тому країни як ніколи потребували законів, які б утримували порядок. XIX століття стало періодом, коли було повністю сформовано як капіталістичне суспільство сучасного типу, так і класичне позитивне право європейських країн. І у XX століття Європа вступила вже із сформованими галузями права сучасного типу, що стало трампліном для подальшого активного розвитку європейського права, результатами якого ми користуємось на сьогоднішній день.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прудников М.Н. История государства и права зарубежных стран. Москва: Юрайт., 2013. 811 с.
2. Шубников Ю.Б. О предпосылках возникновения права Европейского союза // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. №1 (53). 2012. С.46–51.
3. Станиславский А.О. происхождении положительного права: Речь, написанная для произнесения в торжественном собрании Императорского Харьковского Университета. Харьков: Университетская типография, 1856. 60 с.
4. Пахман С.В. История кодификации гражданского права. Т.1. Спб., 1876. С. 35–151.
5. Галлиган Д., Полянский В.В., Стариков Ю.Н. Административное право: история развития и основные современные концепции. Москва: Юрист, 2002. 410 с.

6. Полякова Н.В. Антропология российского консерватизма / Александр Иванович Введенский и его философская эпоха. Сб. науч. статей. Санкт-Петербург, 2006. С.252–265.
7. Гэлбрейт Д. Новое индустриальное общество. Москва: АСТ, 2004. 608 с.
8. Аннерс Э. История европейского права. Москва: Наука. 1994. 397 с.
9. Декларация независимости США, 4 июля 1776 года.
Url: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/indpndnc.htm>
10. Андерсон П. Размышления о западном марксизме. М.: Интер-Версо, 1991. 271 с.
11. Лукач Д. Ленин: Исследовательский очерк о взаимосвязи его идей. Москва: Междунар. отношения, 1990. 141 с.
12. Социальный дарвинизм / Большая советская энциклопедия. Url: <http://bse.sci-lib.com/article104934.html>
13. Теліпко В.Е., Дутова О.Г. Трудове право України. Київ: Центр учбової літератури, 2009. С.11–14.
14. Ярошенко О.М., Барабаш О.Г., Вапнярчук Н.М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник. Харків.: Право, 2015. С.34–57.
15. Kant I. *Metaphysische Anfangsgrunde der Rechtslehre*. Berlin. 1797. 250 p.
16. Марголин А. Д. Роль и значение Ломброзо в эволюции понятий о преступлении и наказании. Киев: Типография С.Г. Слюсаревского, 1910. 20 с.
17. Чарыхов Х.М. Учение о факторах преступности. Социологическая школа в науке уголовного права. Москва, 1910. 167 с.
18. Ливайн М. Разбитые окна, разбитый бизнес: Как мельчайшие детали влияют на большие достижения. Москва: Альпина Паблишер, 2015. 151 с.
19. Цвик М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків: Право, 1999. 584 с.
20. Стуканов В.Г. Исправительная педагогика: учебное пособие. Минск: Акад. МВД респ. Белорусь, 2013. 395 с.
21. Курбанова Р.А. Семейное право: учебник. Москва: Проспект, 2015. 232 с.

Пилипчук О.О. Развитие европейского права в XIX веке. В статье освещены основные аспекты развития права в Европе в XIX веке. Показано значение позитивного права для формирования демократического правового общества. Отражена трансформация старых отраслей права – гражданского и уголовного, и возникновение новых, в том числе трудового, социального, административного, семейного.

Ключевые слова: европейское право, позитивное право, индустриализация, либерализм, демократическое общество.

Pilipchuk O.O. The development of European law in the XIX century. The article highlights the main aspects of the development of law in Europe in the XIX century. The importance of positive law for the formation of a democratic legal society is shown. Reflects the transformation of old branches of law - civil and criminal, and the emergence of new ones, including labor, social, administrative, family.

Keywords: European law, positive law, industrialization, liberalism, democratic society.